

İQTİSAD ELMLƏRİ

UOT: - 314

DEMOQRAFIYA VƏ ƏHALİ STATİSTİKASININ PREDMETİ

Həsənova Nigar Qinyaz qızı
Azərbaycan D övlət Aqrar Universiteti
sabo.1994@mail.ru

Xülasə: Məqalə əhali və demoqrafiya məsələlərinin əhəmiyyətini və onların ölkə iqtisadiyyatına təsirini müzakirə edir. Alimlər və jurnalistlər əhalinin müasir problemlərini gündəmdə saxlayır, çünki əhalinin sayı və strukturu ölkənin inkişafında vacib rol oynayır. Məqalə, demoqrafiyanın təbii (doğum, ölüm) və mexaniki (miqrasiya) hərəkət qanunauyğunluqlarını, sosial hərəkətliliyi və miqrasiyanın demoqrafik proseslərə təsirini izah edir.

Açar sözlər: əhali, demoqrafiya, təbii hərəkət, mexaniki hərəkət, sosial hərəkətlilik, miqrasiya, əhali strukturu, sosial və iqtisadi dəyişikliklər.

Ключевые слова: население, демография, естественное движение, механическое движение, социальная мобильность, миграция, структура населения, социальные и экономические изменения.

Keywords: population, demography, natural movement, mechanical movement, social mobility, migration, population structure, social and economic changes

Alimlər və jurnalistlər əhalinin müasir problemlərindən daim danışır və çoxlu yazır, çünki ölkənin hazırkı vəziyyəti və inkişafı birbaşa olaraq cəmiyyətdə baş verən demoqrafik proseslərdən asılıdır. Demoqrafiyanın əsaslarını bilmək əhalinin sayı və tərkibindəki dəyişiklikləri daha ətraflı başa düşməyə kömək edəcəkdir.

Demoqrafik proseslərin rolunu və onların ölkə iqtisadiyyatına təsirini başa düşmək bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusilə vacibdir - axı, əhali əmək ehtiyatlarının və deməli, ölkənin iqtisadi potensialının formalaşması üçün əsasdır. Hər bir elmin öz tədqiqat predmeti var. Əgər demoqrafiyadan söhbət gedirsə, onda onun tədqiqatın predmeti mücərrəd və analitik şəkildə onun sosial-tarixi şərtliyində əhalinin təbii və mexaniki hərəkət qanunauyğunluqlarıdır.

Demoqrafiya tədqiqatının obyekt müəyyən bir müddətdə müəyyən bir ərazidə yaşayan özünü çoxaldan əhalidir. Demoqrafiyanın öyrənilməsi mövzusu ilə əhali statistikasının arasındakı fərq məhz budur.

Əhali statistikasına (və ya demoqrafik statistika) kütləvi demoqrafik proses və hadisələrin kəmiyyət tərəfini onların keyfiyyət tərəfi (məsələn, əhalinin tərkibi, strukturu, paylanması) ilə ayırmaz əlaqədə həm statik, həm də dinamik olaraq öyrənir. Əhali statistikasının tədqiqat obyekt müəyyən yer və zaman şəraitində yaşayan insanların məcmusudur.

Demoqrafiya və əhali statistikasını öyrənilərkən əhalinin vahidləri fərd, ailə və ya ev təsərrüfatıdır. Əhali hərəkət edən məcmudur, demoqrafik proseslərin təsiri altında hər saniyədə dəyişikliklər baş verir: əhalinin təbii və mexaniki hərəkəti.

Əhalinin təbii hərəkəti həm birbaşa (doğum, ölüm), həm də dolaylı (nikahların və ləğv edilmiş birliklərin sayı) amillərin təsiri altında əhalinin sayının, tərkibinin və strukturunun dəyişməsi prosesidir.

Əhalinin mexaniki (miqrasiya) hərəkəti yaşayış yerinin dəyişdirilməsi ilə bağlı insanların kifayət qədər uzun müddətə və ya daimi olaraq ərazi hərəkəti prosesidir.

Əhali hərəkətinin başqa bir növü var - sosial. Əhalinin sosial hərəkəti və ya sosial hərəkətlilik insanların sosial xüsusiyyətlərindəki bütün dəyişikliklərin, onların bir sosial

grupdan digərinə keçidinin, cəmiyyətin sosial strukturunda tutduqlarının yerlərinin dəyişməsinin məcmusudur.

Sosial hərəkətilik həm sosial quruluşdakı dəyişikliklərin ümumi tendensiyaları, həm də fərdlərin şəxsi fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Şaquli sosial mobillik - sosial mövqelər sistemində "yuxarı" və ya "aşağı" hərəkəti və üfüqi sosial hərəkətilik - eyni sosial səviyyədə fərdin hərəkəti arasında fərq qoyulur.

Sosial hərəkətililiyin əsas və ikincili, tipik və təsadüfi, kütləvi və fərdi istiqamətləri də müəyyən edilir. Bu, reproduktiv davranışa, buna görə də məhsuldarlığa, özünü qoruma (həyatı) davranışa və buna görə də əhalinin sağlamlığına və ölüm nisbətinə təsir göstərir.

Artan sosial hərəkətilik şəraitində ailənin ölçüsünün azalması, uşaqlara ehtiyac, nikah yaşının artması, nikahla ilk uşağın doğulması, habelə sonrakı uşaqların doğulması arasındakı fasilələr və s.

Sosial mobillik demoqrafiya tərəfindən onun əhalinin təbii hərəkətinə təsirini öyrənmək nöqtəyi-nəzərindən öyrənilir. Əhali hərəkəti növlərinin mövcud təsnifatını əsasən şərti hesab etmək olar, çünki əhalidə baş verən bütün proseslər, o cümlədən demoqrafik proseslər sosial cəhətdən şərtlənir.

Beləliklə, insanın ölümü, şübhəsiz ki, fiziki bir hadisədir. Ancaq insan ömrünün müddəti insanın səviyyəsindən və həyat tərzindən, pəhrizinin strukturundan, onun gigiyena və sanitariya sahəsində davranışını daha çox müəyyənləşdirən təhsil səviyyəsindən, səhiyyənin inkişaf dərəcəsindən və tibbi yardımın əlçatanlıq dərəcəsindən, nəhayət, ətraf mühitin vəziyyətindən, xüsusən ekologiyanın vəziyyətindən və bir çox digər sosial və psixoloji amillərdən asılıdır.

Həç kimə sirr deyil ki, orta ömür müddətinin yüksək olmasını təmin etmək üçün ölkənin yüksək sosial-iqtisadi inkişafı, əhalinin əksəriyyətinin layiqli həyat səviyyəsini təmin edəcək geniş spektrli iqtisadi və sosial tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur.

Bununla belə, əhalinin təbii hərəkətinin sosial şərtiliyinə baxmayaraq, demoqrafiya əhalidə baş verən sosial prosesləri deyil, onun təbii çoxalmasını təmin edən prosesləri - məhsuldarlığı, ölümü, nikahı, boşanmanı, dul qalmasını öyrənir.

Onların öyrənilmə obyektini xarakterizə etmək üçün demoqrafiya və əhali statistikasına ölkədə və ya regionda demoqrafik vəziyyəti qiymətləndirmək üçün demoqrafik proseslərin təsirini və asılılığını izləməyə və qiymətləndirməyə imkan verən göstəricilər sistemindən istifadə edilir.

Demoqrafiyada əhali öyrənilərkən əhalinin demoqrafik davranışının təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir. Demoqrafik davranış əhalinin təkrar istehsalına müəyyən təsir göstərən məsələlərdə davranışını müəyyən edən ehtiyacların, sosial normaların və münasibətlərin məcmusudur.

Demoqrafik davranışın bir sıra aspektləri var: evlilik - nikah, nikahın müxtəlif formaları, ailənin formalaşması ilə bağlı; reproduktiv - nikahda və ya nikahdan kənar müxtəlif sayda uşaqların doğulması və ya doğuşdan imtinası ilə əlaqədar; özünü qorumaq və ya həyatı - özünün və başqalarının sağlamlığına və ömrünün uzadılmasına münasibətlə bağlı.

Demoqrafiyada əhalinin təkrar istehsalının təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir. "Geniş" anlayışda əhalinin çoxalması üç hərəkət formasının birləşməsi kimi görünür: təbii (məhsuldarlıq, ölüm və s.), ərazi (miqrasiya) və sosial (sosial strukturlarda dəyişikliklər, sosial və peşəkar hərəkətilik və s.).

Bir çox yerli və xarici demoqraflar əhalinin təbii çoxalmasını nəsillərin dəyişməsi nəticəsində onun özünü yeniləmə prosesi kimi, yəni sözün "dar" mənasında əhalinin say, yaş-cins və nikah strukturlarının yenilənməsi kimi qiymətləndirirlər.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu halda “dar” sözü heç bir halda “çoxalma” anlayışını yoxsullaşdırmır. Əslində, bu, yalnız diqqəti onu müəyyən edən demoqrafik proseslərin öyrənilməsinə yönəltməyə imkan verir.

Demoqrafiya, prinsipcə, sözün “dar” mənasında əhalinin təkrar istehsalını öyrənən bir elmdir. Burada hazırda müzakirə olunan problem üzərində dayanmalıyıq - miqrasiya hərəkətini demoqrafik elmin predmetinə daxil etmək, yoxsa daxil etməmək.

Bu məsələdə əhalinin çoxalmasının “dar” anlayışının tərəfdarlarının ümumi baxışı yoxdur. Əgər bütün bu alimlər ictimai hərəkətlərin tədqiqini demoqrafiya predmetindən çıxarırlarsa, miqrasiya prosesləri ilə bağlı məsələlərdə onların mövqeyi o qədər də aydın deyil.

Bir sıra alimlər demoqrafiya dərslərlərində miqrasiya proseslərinə aid bölməyə yer verməmişlər. Belə ki, bəzi alimlər miqrasiyanı əsasən iqtisadi kateqoriya kimi, ilk növbədə əmək miqrasiyası, əmək bazarı ilə əlaqələndirir və qeyd edir ki, təkrar istehsal proseslərində miqrasiya proseslərinə nisbətən bioloji amillərin rolu daha əhəmiyyətlidir.

Lakin ölkənin müasir inkişafı şəraitində əhalinin miqrasiya hərəkətlərini nəzərə almamaq mümkün deyil, çünki miqrasiya problemləri, şübhəsiz ki, əhalinin dinamikasına, onun yaş-cins strukturunun dəyişməsinə, reproduktiv münasibətlərin formalaşmasına və əhalinin çoxalmasının digər aspektlərinə təsir göstərir.

Əhalinin sayı (ilin əvvəlinə)

İllər	Əhalinin sayı – cəmi, min nəfər	o cümlədən:		Əhalinin ümumi sayına nisbətən %	
		şəhər əhalisi	kənd əhalisi	şəhər əhalisi	kənd əhalisi
2000	8032,8	4107,3	3925,5	51,1	48,9
2001	8114,3	4149,1	3965,2	51,1	48,9
2002	8191,4	4192,6	3998,8	51,2	48,8
2003	8269,2	4237,6	4031,6	51,2	48,8
2004	8349,1	4358,4	3990,7	52,2	47,8
2005	8447,4	4423,4	4024,0	52,4	47,6
2006	8553,1	4502,4	4050,7	52,6	47,4
2007	8666,1	4564,2	4101,9	52,7	47,3
2008	8779,9	4652,2	4127,7	53,0	47,0
2009	8897,0	4727,8	4169,2	53,1	46,9
2010	8997,6	4774,9	4222,7	53,1	46,9
2011	9111,1	4829,5	4281,6	53,0	47,0
2012	9235,1	4888,7	4346,4	52,9	47,1
2013	9356,5	4966,2	4390,3	53,1	46,9
2014	9477,1	5045,4	4431,7	53,2	46,8
2015	9593,0	5098,3	4494,7	53,1	46,9
2016	9705,6	5152,4	4553,2	53,1	46,9

2017	9810,0	5199,0	4611,0	53,0	47,0
2018	9898,1	5237,8	4660,3	52,9	47,1
2019	9981,5	5273,9	4707,6	52,8	47,2
2020	9974,0	5476,8	4497,2	54,9	45,1
2021	10026,1	5494,4	4531,7	54,8	45,2
2022	10063,3	5502,5	4560,8	54,7	45,3
2023	10127,1	5527,2	4599,9	54,6	45,4
2024	10180,8	5547,8	4633,0	54,5	45,5

Təqdim olunmuş cədvəldə Azərbaycan Respublikasında 2000-2024-cü illərdə əhlinin sayı öz əksini tapmışdır. Burada illər üzrə kənd və şəhər əhalisinin sayını təhlil etsək görürük ki, regionlar üzrə aparılan iqtisadi inkişaf proqramları sayəsində ölkəmizdə kənd və şəhər əhalisi arasındakı fərq kəskin deyil.

Ədəbiyyat

1. F.Quliyev. Azərbaycanın əhali statistikasını və demoqrafiyasını. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı 2012
2. R. İsmayilov. Azərbaycanın demoqrafik siyasəti: tarixi və müasir yanaşmalar. Bakı: İqtisadiyyat və Sosial İnkişaf Mərkəzi. 2015
3. www.stat.gov.az

THE SUBJECT OF DEMOGRAPHY AND POPULATION STATISTICS

Hasanova Nigar Qinyaz

Summary

The article discusses the importance of population and demography issues and their impact on the country's economy. Scholars and journalists keep contemporary population problems in the spotlight because the number and structure of the population play a significant role in the development of the country. The article explains the laws of natural (birth, death) and mechanical (migration) movement in demography, social mobility, and the impact of migration on demographic processes.

ТЕМА ДЕМОГРАФИИ И СТАТИСТИКИ НАСЕЛЕНИЯ

Гасанова Нигяр Гиньяз кызы

Резюме

Статья обсуждает важность проблем населения и демографии, а также их влияние на экономику страны. Учёные и журналисты постоянно обращают внимание на современные проблемы населения, поскольку численность и структура населения играют значительную роль в развитии страны. В статье объясняются законы естественного (рождение, смерть) и механического (миграция) движения в демографии, социальная мобильность и влияние миграции на демографические процессы.

Rəyçi: baş müəllim Novruzova Bəsti Yusif qızı

Maliyyə və iqtisadi nəzəriyyə kafedrasının 24 yanvar 2025-ci il tarixli iclasın 08 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 16 aprel 2025-ci il.